

“Aende Edelen Heeren Borgermeesters ende Raden inde Vroetschappe der Stadt Utrecht,”

Een onderzoek naar de politieke invloed middels petitie van Utrechtse gilden in de zeventiende en achttiende eeuw.

Joris Bloemer
3967492
Masterscriptie
MA Geschiedenis van Politiek en Maatschappij
Universiteit Utrecht
20 juni 2017

Inhoudsopgave

1. Inleiding	2
1.1 Methode	5
2. Context van gilden, stadsbestuur en petitie in de vroegmoderne tijd	8
2.1 De functies van gilden	8
2.2 De verhoudingen met het stadsbestuur	9
2.3 Het gebruik van petitie	10
3. 17e eeuw	12
3.1 Zeventiende-eeuwse petitie	13
3.2 Indieners van de petitie	14
3.3 Inhoud van de petitie	17
3.4 Uitkomst van petitie	19
4. 18e eeuw	21
4.1 Achttiende-eeuwse petitie	22
4.2 Indieners van de petitie	23
4.3 Inhoud van de petitie	25
4.4 Uitkomst van petitie	28
5. Conclusie	30
Literatuurlijst	33

1. Inleiding

“*Aende Edelen Heeren Borgermeesters Ende Raden inde Vroetschappe der Stadt Utrecht,*” is een aanhef waarmee veel vroegmoderne brieven en geschriften, gericht aan het stadsbestuur, mee begonnen. Zo ook het gros van de petitieën die in deze tijd werden ingediend. Veel van deze petitieën werden ingediend door de ambachtsgilden in de stad. Gilden, die nog altijd in historische steden tot de verbeelding spreken. In 2004 vierde het Utrechtse Smedengilde, zij het onder de huidige naam Handelsbedrijf der Smeden, haar 700-jarig bestaan.¹ Sinds 1440 zetelen de broeders onafgebroken in het Sint Eloyen Gasthuis aan de boterstraat, in de oude Utrechtse binnenstad. Nog altijd worden tijdens vieringen oude gebruiken van het gilde in ere gehouden. Maar de huidige activiteiten van het gezelschap zijn weinig meer dan tradities en verwijzingen naar lang vervlogen tijden. Weliswaar heeft het huidige Handelsbedrijf onder andere tot doel om de eigendommen van het voormalige gilde te bewaren, de rol die het gilde in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd had is reeds lange tijd uitgespeeld.²

Wie zich verdiept in de instituties in middeleeuwse en vroegmoderne steden stuit onvermijdelijk op de gilden. Noch de betekenis van deze instituties, noch de primaire functie is echter eenvoudig weer te geven. In Europa worden de gilden doorgaans gezien als lokale, gevestigde belangenorganisaties, die een rol spelen voor mensen die hetzelfde beroep uitoefenden.³ Maar behalve een economische functie voorzagen de gilden doorgaans ook in sociale en zelfs politieke belangenbehartiging.⁴ Lange tijd werd deze rol vervuld doordat de gilden leden van de vroedschap leverden.

In de late middeleeuwen kenmerkte de Utrechtse gilden zich nog door hun ongekend machtige positie binnen de stad. Inwoners waren verplicht om lid te zijn van een gilde zijn. Doordat ook iedere nieuwe burger van Utrecht verplicht was om lid te worden van een gilde, was een deel van de gildeleden niet eens actief binnen de beroepsgroep die door het gilde werd vertegenwoordigd. Desalniettemin gaven de relatief grote achterbannen onder de bevolking van de stad, de gilden zeer machtige posities.⁵ Andere factoren die bijdroegen aan de machtsbasis van de gilden waren de nauwe betrokkenheid bij de verkiezingen van het stadsbestuur, en hun rol bij de verdediging van de stad.⁶ Hier komt, in de loop van de zestiende eeuw, verandering in. In 1528 wordt

¹ <http://www.sinteloyengasthuis.nl/smedegildt.htm>

² <http://www.sinteloyengasthuis.nl/doelstelling.htm>

³ J. Lucassen, T. de Moor en J. Luiten van Zanden, *The Return of the Guilds: Towards a Global History of the Guilds in Pre-industrial Times* (Cambridge, 2008) 6.

⁴ Lucassen, De Moor, Luiten van Zanden, *The Return of the Guilds*, 6.

⁵ R. Rommes, ‘De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800’ in C. Lesger en L. Noordgraaf (red.), *Ondernemers & Bestuurders, Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 445-464, 445 - 447.

⁶ Rommes, ‘De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800’ 447.

de macht door de bisschop in Utrecht overgedragen aan Karel V, die een einde maakt aan de nauwe banden tussen de gilden en het stadsbestuur. Vanaf 1572 wordt ook de politieke vertegenwoordiging van de bevolking overgenomen door de verschillende schutterijen en hun leden. Ook verliezen de gilden vanaf die tijd hun betrokkenheid bij de verdediging van de stad.⁷ Dit draagt bij aan het idee dat de politieke rol van gilden na de middeleeuwen vrij marginaal is. Met name in de zeventiende en achttiende eeuw worden gilden voornamelijk als economische instituties beschouwd.⁸ Dat roept de vraag op of gilden in de vroegmoderne tijd in staat waren om nog politieke invloed wisten uit te oefenen.

Dat de gilden in Utrecht desalniettemin een belangrijke positie binnen de stad behielden, blijkt wel uit het feit dat tot in de achttiende eeuw nog de helft van de bevolking, direct of via het hoofd van de familie, vertegenwoordigd was in een van de gilden.⁹ Er is echter vooralsnog weinig zicht op welke invloed de gilden in de zeventiende en achttiende eeuw nog op het stadsbestuur wisten uit te oefenen. Om meer inzicht te krijgen in de politieke beïnvloeding door gilden, kan er gekeken worden naar de instrumenten die gilden hiervoor toepasten. Verschillende middelen stonden tot beschikking van de gilden om hun wensen aan het stadsbestuur kenbaar te maken, waaronder vormen van lobbyen, oproeren (eventueel met geweld) en vooral het recht om petitie in te dienen. Deze petitie (ook wel rekest genoemd) vormden het belangrijkste instrument waarmee formeel een beroep werd gedaan op het stadsbestuur.¹⁰ Een dergelijk verzoekschrift, waarin de wensen van een of meer leden van het gilde stonden vermeld, kon worden ingediend bij het stadsbestuur. Het stadsbestuur kon vervolgens een besluit nemen over de inhoud van het rekest. Ook in de stad Utrecht dienden de gilden, of leden van de gilden, petitie in bij het stadsbestuur. Utrecht is in meerdere studies naar gilden in meerdere of mindere mate meegenomen. Over de invloed die de gilden middels de rekesten op het stadsbestuur wisten uit te oefenen, is echter niet veel geschreven. Meer aandacht voor de petitie, de achtergrond waartegen deze zijn opgesteld en de achtergrond van de indieners, kan mogelijk meer vertellen over de invloed die de gilden ook in de vroegmoderne tijd nog op het stadsbestuur van Utrecht hadden. Bovendien wordt hier een nieuwe stap gezet in het historische onderzoek naar Utrechtse gilden en hun positie binnen de stad.

In lijn met het voorgaande wordt in dit onderzoek getracht te achterhalen of gilden in de zeventiende en achttiende eeuw in Utrecht petitie inzetten om politieke invloed uit te oefenen op het stadsbestuur. Om meer te weten te komen over het gebruik van de petitie is het in de eerste

⁷ I. Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht* (Amsterdam, 1950), 29-30.

⁸ Rommes, 'De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800', 464.

⁹ N. Slokker, *Ruggengraat van de stad, De betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818* (Amsterdam, 2010) 39.

¹⁰ H. van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic' in P. Blicke (red.), *Resistance, Representation, and Community* (Oxford, 1997) 272-291, 287.

plaats interessant om te kijken naar de herkomst van de petitie's en door wie deze zijn opgesteld. Door een onderscheid te maken in de gilden kan er worden gekeken of er een verband lijkt te bestaan tussen de herkomst, het aantal petitie's en het eventuele succes van petitie's. Vervolgens kan er worden gekeken welke doelen er in de petitie's worden nagestreefd, waarbij er een onderscheid kan worden gemaakt tussen twee elementen. In de eerste plaats ligt het voor de hand om naar de kwesties te kijken die door de indieners worden aangekaart. Welk probleem of welke vraag wordt er door de betreffende indiener aan de raad gesteld. Daarnaast kan worden gekeken naar de vraag welke maatregelen er, naar aanleiding van de genoemde kwestie, van het stadsbestuur verwacht of verzocht worden. Op basis hiervan kan worden geformuleerd met welk doel de petitie's door gilden zijn ingezet. De meest voor de hand liggende, en wellicht de meest belangrijke vraag is wat er door het stadsbestuur met de petitie's is gedaan. Heeft het stadsbestuur gehoor gegeven aan de indieners, of heeft het de petitie's doorgaans naast zich neergelegd? De uitkomst hiervan bepaalt het succes van een petitie.

Een dergelijk onderzoek, naar de invloed van gilden op het stadsbestuur, past ook bij de aandacht die er momenteel bestaat voor burgerparticipatie en collectieven waarin burgers zich verenigen. Enerzijds wordt bij de bestudering van burgercollectieven en belangenverenigingen niet zelden een link gelegd met het verleden. Hierbij blijkt dat de huidige vormen van participatie en 'instituten voor collectieve actie' in een traditie staan die teruggrijpt naar vroegere vormen van vereniging van burgers.¹¹ De huidige verenigingen en collectieven doen denken aan vormen van samenwerkingsverbanden onder burgers die vanaf de tweede helft van de middeleeuwen hebben bestaan en die, buiten de gevestigde autoriteiten om, eigen belangen proberen te behartigen.¹² Anderzijds worden er ook lijnen vanuit het verleden doorgetrokken naar het heden, waarbij ambachtsgilden worden vergeleken met "zelfbewuste burgers die waarde hechten aan vormen van vereniging buiten de geijkte kaders ten einde de democratie nieuw leven in te blazen".¹³ Meer begrip van de ontwikkelingen van vroegere vormen van burgercollectieven en de plaats die zij innamen in de maatschappij, draagt eveneens bij aan inzicht in de mogelijkheden om deze historische gevallen te vergelijken met hedendaagse verschijningen. Immers, als blijkt dat collectieven in het verleden een heel andere functie innamen in de samenleving, en er andere verhoudingen op na hielden met lokale overheden, die sterk verschillen met de positie van huidige collectieven, dan kan dat van invloed zijn op afwegingen voor verder onderzoek dat gebaseerd is op vergelijkingen tussen beiden

¹¹ T. de Moor, *Homo cooperans, Instituten voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (Utrecht, 2013) 12.

¹² De Moor, *Homo cooperans*, 12.

¹³ C. Lis en H. Soly, 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15de- 18de eeuw' in C. Lis en H. Soly (red.), *Werelden van verschil, Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 11-42, 33.

verschijningen. Hoe groter de verschillen zijn, des te lastiger het waarschijnlijk is om de gevallen op enkele punten met elkaar te vergelijken.

Een onderzoek naar de invloed die gilden trachtten uit te oefenen kan bijdragen aan het beantwoorden van de vraag met welk doel burgers zich verenigden, en welke bepalende rol de gilden voor hen speelden. Het kan meer inzicht geven in hoe deze rol zich mogelijk door de tijd heen heeft veranderd, hetzij door interne ontwikkelingen, dan wel door veranderingen in de directe omgeving. Bovendien schept een onderzoek naar de positie en invloed van gilden in vroeger tijden, de mogelijkheden om in het vervolg een vergelijkend onderzoek te doen naar de invloed van gilden en de invloed van eigentijdse collectieven op lokale overheden.

1.1 Methode

Om de invloed van gilden op het stadsbestuur van Utrecht te onderzoeken, zijn petities onderzocht die in de zeventiende en achttiende eeuw bij het stadsbestuur zijn ingediend. De stad Utrecht leent zich goed voor een onderzoek naar de gilden in vroegmoderne tijd. Niet alleen is Utrecht al eeuwenlang een stad met statuur, waar gilden lange tijd een machtige positie innamen, ook beschikt het Utrechts Archief over een compleet archief van het stadsbestuur, waarin een betrekkelijk grote hoeveelheid petities van gilden te vinden is.

In totaal zijn zeventig petities onderzocht. Vijfenvertig van deze petities zijn afkomstig uit de zeventiende eeuw, tegenover vijftwintig uit de achttiende eeuw. Dit aantal petities dat in het onderzoek is meegenomen is op basis van meerdere factoren bepaald. In de eerste plaats gaat het hier om bronnen waarvan het niet voor de hand ligt dat ze bewaard zijn gebleven. De onderzochte petities zijn afkomstig uit het archief van het stadsbestuur van Utrecht, dat wordt bewaard in het Utrechts Archief. Het stadsbestuur had in der tijd geen plicht om ingediende petities te bewaren. De petities die zijn overgeleverd, zijn bewaard gebleven tussen documenten in archieven die met andere doeleinden zijn bewaard. De gehele hoeveelheid beschikbare petities in het archief beslaat dat deel dat de tand des tijds heeft doorstaan. In de afgelopen tweehonderd tot vierhonderd jaar kunnen vele petities verloren zijn gegaan door vernietiging, verlies of verspreiding naar andere bewaarplaatsen. Dit betekent dat er op basis van deze bronnen weliswaar een beeld van de gilden in Utrecht geschetst kan worden, maar dat er desalniettemin een onvermijdelijke discrepantie bestaat tussen de weergaven op basis van de beschikbare bronnen, en de werkelijkheid. Dit is een probleem dat inherent is aan historisch onderzoek, waarbij doorgaans meer afhankelijkheid bestaat van ouder bronnenmateriaal. Ondanks dat de beschikbare en onderzochte petities niet volledig zijn, geven de meegenomen petities door de ruime spreiding in herkomst en tijd een aannemelijk beeld van de gilden en de invloed die zij trachtte te hebben, in vroegmodern Utrecht. Het is onbekend hoeveel petities er in totaal in de zeventiende en achttiende eeuw in Utrecht zijn ingediend. Voor de stad

Antwerpen is daarentegen bekend dat er aldaar in de tweede helft van de achttiende eeuw gemiddeld zeventien petities per jaar door de vroedschap werden ontvangen. In Amsterdam lag dit aantal met acht petities al een stuk lager.¹⁴ Het is zeer aannemelijk dat het aantal petities in Utrecht in de achttiende eeuw zelfs een stuk lager lag dan in Amsterdam lag. Niet alleen lag het inwoneraantal in Amsterdam in de achttiende eeuw zes keer hoger dan in Utrecht, ook waren er meer gilden.¹⁵

Hierbij wordt benadrukt dat dit een beeld oplevert dat enkel geldt voor gilden in de stad Utrecht. Steden in de vroegmoderne tijd, en de posities van gilden in deze steden, verschilden dusdanig dat op basis van dit onderzoek geen conclusies voor gilden in het algemeen kan worden getrokken. Ook over de gilden binnen Utrecht kan met recht worden gezegd dat deze onderling behoorlijk van elkaar verschilden. Dit kwam doordat zij varieerden in de (machts-)posities die zij binnen de stad bekleedden, andere maatschappelijke rollen vervulden, of simpelweg verschillende ledenaantallen hadden en niet even lang bestonden. Het beperkte aantal rekesten dat er van de gilden voor handen is maakt echter dat een individueel onderzoek naar de meeste gilden vrijwel onmogelijk is. Omdat het gebruik van enkel individuele gilden de mogelijkheden van een onderzoek zouden beperken, zijn de gilden in dit onderzoek op twee manieren over categorieën verdeeld, die ruimte bieden om meer algemene analyses te maken. Ten eerste is er een onderscheid gemaakt in 'oude gilden' en 'nieuwe gilden'. Hierbij is een verdeling aangehouden waarbij de oude gilden worden gevormd door de eenentwintig gilden waar begin 14^e eeuw alle ambachten binnen de stad onder geschaard waren.¹⁶ Dit aantal bestond omdat er tot in de zestiende eeuw sprake was van een quotum voor het aantal gilden in de stad, vanwege de militaire taken die de gilden hadden. Ten tweede zijn gilden verdeeld over verschillende sectoren, naar het type ambacht dat de leden vervulden.

Niet van iedere petitie is duidelijk wat het stadsbestuur aangaande de inhoud heeft besloten. Sommige petities zijn voorzien van een apostille. Dit is een kanttekening waar, in opdracht van het stadsbestuur, in is vermeld dat het document is ontvangen, welke vervolgstap er ondernomen zal worden, en of de inhoud van de petitie wel of niet is overgenomen. In het laatste geval kan met zekerheid worden vastgesteld wat er met een petitie gebeurd is.

In dit onderzoek is bewust gekozen om de zeventiende en achttiende eeuw als te onderzoeken periode te nemen. Juist voor deze twee eeuwen is het interessant of de gilden op een

¹⁴ Lis en Soly, 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15de-18de eeuw', 27.

¹⁵ P. Lourens en J. Lucassen, 'De oprichting en ontwikkeling van ambachtsgilden in Nederland (13de- 19de eeuw)' in C. Lis en H. Soly (red.), *Werelden van verschil, Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 43-77, 69.

¹⁶ H. Riemsdijk, *Geschiedenis der St. Jacobs-kerk*, 184.

bepaalde manier nog politieke invloed wisten uit te oefenen. In 1572 werd de politieke vertegenwoordiging van burgers door de gilden bij het stadsbestuur immers overgenomen door de schutterijen. Hierdoor brak een tijd aan waarin het verband tussen gilden en de politiek minder voor de hand lag. Een tijd die ruim twee eeuwen duurde, tot 1813 toen een onzekere periode aandrong voor de gilden die duurde tot de definitieve afschaffing bij koninklijk besluit in 1818.¹⁷

Om beter begrip te hebben van de achtergrond waartegen de resultaten van het onderzoek kunnen worden afgezet, wordt in het volgende hoofdstuk kort ingegaan op de context van gilden in de vroegmodern tijd. In hoofdstuk drie worden de petitie's uit de zeventiende eeuw onderzocht door deze te analyseren tegen de politieke en economische ontwikkelingen van die tijd. De petitie's uit de achttiende eeuw worden op dezelfde manier beschouwd in het vierde hoofdstuk. Tenslotte wordt in de conclusie gereflecteerd op het onderzoek en een antwoord geformuleerd op de hoofdvraag van het onderzoek, of de Utrechtse gilden in de vroegmoderne eeuw, middels hun petitie's, wel een vorm van politieke invloed behielden.

¹⁷ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 234.

2. Context van gilden, stadsbestuur en petitie in de vroegmoderne tijd

2.1 De functies van gilden

In de vroegmoderne tijd zijn er tal van vormen van (burger)collectieven te vinden. Van genootschappen en rederijderskamers, liefdadigheidsinstellingen en buurtverenigingen, meenten, brinken, markgenootschappen en gemene gronden, tot zelfs waterschappen.¹⁸ De gilden zijn echter de meest bekende en meest voor de hand liggende vormen van collectieven waarin burgers zich sinds de late middeleeuwen verenigden.¹⁹ Doorgaans wordt een gilde gezien als een vereniging bestaande uit vakgenoten die tezamen een monopoliepositie op de markt bezaten, in de uitoefening van een bepaalde tak van handel, nijverheid of dienstverlening.²⁰ Het monopolie dat door de gildenleden (gildebreeders) werd beheerd was van groot belang omdat het de basis vormde voor de bescherming van de eigen markt tegen concurrentie. Hoewel de gildeleden in de eerste plaats individuele ambachtslieden waren met een eigen werkplaats, was het ten behoeve van de gemeenschappelijke bescherming noodzakelijk om enige zelfstandigheid over te dragen aan de gilden. Vervolgens beschermden de gilden in zekere zin de onafhankelijkheid (en daarmee vrijheid) van de ambachtslieden.²¹ De defensieve houding van de gilden paste bij het hoogste doel dat zij nastreefden, namelijk het voortbestaan van de aangesloten leden.²² Belangrijk is echter dat de gilden naast een primair economische functie, ook een sterke sociale functie en, met name in de late middeleeuwen, zelfs een politieke functie uitoefenden.²³ Tot in de zestiende eeuw kenden de gilden politieke invloed, wat voornamelijk gebaseerd was op een rol bij de aanstelling van leden van het lokale stadsbestuur. In Utrecht, destijds de grootste stad in de Noordelijke Nederlanden, wisten de gilden deze macht in 1304 naar zich toe te trekken. De leden van het bestuur van de stad werden aldaar verkozen door de dekens van de eenentwintig gilden.²⁴ In sommige gevallen leverden verschillende belangrijke gilden zelfs direct leden van het stadsbestuur.²⁵ Met het aanbreken van de vroegmoderne tijd veranderde de positie van gilden echter, en vanaf de zeventiende eeuw waren de gilden in de meeste steden hun rol bij de aanstelling van een stadsbestuur verloren. Binnen de Republiek bleven alleen gilden in Gelderland sterk betrokken bij de aanstelling van lokale

¹⁸ T. de Moor, *Eendracht maakt macht. De rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving* (Leiden, 2010) 7.

¹⁹ De Moor, *Eendracht maakt macht*, 7-8.

²⁰ Rommes, 'De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800', 446.

²¹ M. Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud, Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1990) 86.

²² Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud*, 90.

²³ C. Lesger en L. Noordgraaf (red.), *Ondernemers & bestuurders, Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 11.

²⁴ M. Prak, *Craft Guilds in North-Western Europe (England, France, Low Countries)* (Utrecht, 2006) 8.

²⁵ J. Lucassen en M. Prak, 'Guilds and Society in the Dutch Republic (16th-18th centuries)' in S. Epstein, H. Haupt, C. Poni en H. Soly (red.), *Guilds, economy and society* (Madrid, 1998) 63-78, 72.

bestuurders.²⁶ De directe verbindingen van de gilden met het stadsbestuur, en de directe invloed op besluiten van de vroedschap verdwenen hiermee. In 1538 werden in Utrecht voor alle gilden ordonnanties uitgevaardigd die stelden dat de gilden zich voortaan enkel nog met 'eigen zaken' bezig mochten houden.²⁷ Niet langer mocht er op eigen initiatief onderhoud plaats vinden tussen gilden en hoge vertegenwoordigers van overheden. Bovendien moesten vergaderingen van gilden voortaan worden bijgewoond en gecontroleerd door een vertegenwoordiger van de overheid.²⁸ De directe politieke rol van de gilden lijkt hiermee grotendeels te zijn uitgespeeld.

De vraag is of de invloed van de gilden op de politiek of het bestuur hiermee ook daadwerkelijk is uitgespeeld. Er gaan stemmen op dat de gilden veel van hun invloed op het stadsbestuur in de vroegmoderne tijd wisten te behouden. Dat zou komen doordat gilden weliswaar niet door middel van personen vertegenwoordigd waren in het lokale bestuur, maar doordat zij met andere middelen invloed wisten uit te oefenen op het beleid van de (lokale)overheid.²⁹

2.2 De verhoudingen met het stadsbestuur

De lokale overheid waar de gilden mee te maken hadden betrof het stadsbestuur bestaande uit burgemeesters en vroedschap. Het regentenbestuur in de vroegmoderne Republiek liet over het algemeen weinig ruimte voor (directe) participatie door het overgrote deel van de bevolking. Ook leden van gilden werden niet zondermeer welkom geheten om plaats te nemen in politieke colleges. Welstand en levensstijl waren criteria die bepalend werden om te beoordelen of iemand geschikt was om te participeren in de politiek. Doorgaans was daarbij de norm dat iemand geacht werd om uitsluitend van opbrengsten uit ambten en van rente over vermogen te leven, in plaats van een ambacht uit te oefenen. Voor veel leden van gilden vormde dit een obstakel.³⁰ En hoewel er voor de meeste inwoners dus geen mogelijkheid was om direct aan besluitvorming deel te nemen, was er daarentegen wel opvallend veel ruimte om invloed uit te oefenen via instrumenten of pressiemiddelen, waaronder petities. Het was tamelijk eenvoudig en bovendien algemeen geaccepteerd voor de meesten mensen om zich tot een instituut of overheid te wenden om wensen uit te spreken of beklag te doen.³¹

De relatie tussen lokale ondernemers en het bestuur van de stad was echter gebaseerd op een wederzijdse afhankelijkheid. Niet alleen hadden de gilden het stadsbestuur nodig om rechten te verlenen, op te treden bij bedreigingen of conflicten, of regelgeving vast te leggen. De stad was

²⁶ Lucassen en Prak, 'Guilds and Society in the Dutch Republic', 72.

²⁷ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 156.

²⁸ Idem, 156.

²⁹ Lesger en Noordgraaf, *Ondernemers & bestuurders*, 50.

³⁰ Idem, 55.

³¹ Van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', 285.

afhankelijk van de inkomsten die zij genereerden uit de bedrijvigheid die er in de stad plaatsvond. Enkel met de opbrengsten uit belastingen, die onder andere door de gildeleden werden afgedragen, beschikte het stadsbestuur over genoeg middelen om de stad te onderhouden, en daarmee haar onafhankelijkheid te verzekeren.³²

Een ander gemeenschappelijk doel van het stadsbestuur en de gilden was het bewaren van vrede en orde. Ook dit was noodzakelijk voor de stad om haar vrijheid te bewaren en om een gunstig vestigingsklimaat te creëren voor handelaren en ambachtslieden. En ook hierin was voor beide partijen een rol weggelegd. Het stadsbestuur onderhield voornamelijk contacten met andere steden en hogere instanties en was daarmee voor een groot deel belast met de diplomatie namens de stad. Ordehandhaving op klein niveau binnen de stad en zelfs een deel van de verdediging van de stad, werd in sommige steden voor een deel uitgevoerd door de gilden. Echter het hoogste gezag bleef ontegenzeggelijk in handen van het stadsbestuur, wat onder meer bleek wanneer bemiddeling door de gilden bij geschillen in de stad geen baat had.³³ Bovendien kwam het voor dat het stadsbestuur uitzonderingen maakte op de regels tegen concurrentie, als zij geloofden dat hier voordeel uit te halen was. In sommige gevallen werd juist het binnen de stad halen van bepaalde ambachten nagestreefd, als hier economisch voordeel van verwacht werd. In dat geval kon het voorkomen dat het stadsbestuur de bezwaren van gevestigde ambachtslieden en gilden naast zich neer legde.³⁴

In dit kader kunnen de petitie's die door gilden bij het stadsbestuur werden ingediend, ondanks het economische karakter dat de meeste van deze petitie's in eerste instantie hadden, worden gezien als een beroep op de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur voor zowel de stad, als voor de inwoners en de ambachtslieden. Verantwoordelijkheid om voor een klimaat te zorgen waarin de burgers zich in hun levensonderhoud konden voorzien en waarin de gilden in staat waren hun eigen belangen en de belangen van de stad te dienen.

2.3 Het gebruik van petitie's

Veel van alle petitie's die bij stadsbesturen werden ingediend waren afkomstig van de gilden in de steden. In Amsterdam, waar wel eerder een studie is gedaan naar petitie's van gilden, is gebleken dat meer dan de helft van alle petitie's die in de achttiende eeuw bij het stadsbestuur van Amsterdam werden ingediend, direct of indirect afkomstig was van leden van de gilden in de stad.³⁵ In sommige

³² M. Boone en M. Prak, 'Rulers, patricians and burghers: the great and the little tradition of urban revolt in the Low Countries' in K. Davids en J. Lucassen (red.), *A Miracle mirrored, The Dutch republic in European perspective* (Cambridge, 1995) 99-134, 128.

³³ C. Wilmer, *De veranderingen in het Utrechtse stadsbeeld van ca. 1570 tot ca. 1620* (1978, Utrecht) 89.

³⁴ G. Dorren, 'Stadsbestuur en ambachtsgilden in Haarlem in de zeventiende eeuw' in C. Lesger en L. Noordgraaf (red.), *Ondernemers & Bestuurders, Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 129-139, 133.

³⁵ Van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', 287.

gevallen werden petitie niet ingediend namens het hele gilde, maar namens een of enkele leden. Bovendien is van driekwart van deze Amsterdamse petitie bekend dat ze zijn overgenomen dan wel aangenomen door de vroedschap, wat erop wijst de gilden in Amsterdam via de petitie een aanzienlijke hoeveelheid wens konden verwezenlijken.³⁶ Onbekend is hoe groot het aandeel van de gilden was in het totaal aantal petitie dat in Utrecht bij het stadsbestuur werd ingediend.

Vaak werd bij de petitie al een concepttekst bijgevoegd, die eventueel zelfs letterlijk door het stadsbestuur kon worden overgenomen. Het doel van petitie die in het algemeen door gilden werden ingediend bij een stadsbestuur, was doorgaans het verbeteren van de positie van de beroepsgroepen.³⁷ De inhoud richtte zich dan ook regelmatig op verzoeken om beschermende maatregelen. Daarbij ligt het meest voor de hand dat er een verzoek werd gedaan om het verkrijgen en behouden van al dan niet permanente privileges, maar ook maatregelen tegen andere partijen konden het onderwerp van een petitie zijn.³⁸ Zo kon er bezwaar worden gemaakt tegen concurrentie door mensen die een ambacht vervulden dat middels een privilege aan de leden van een gilde was voorbehouden. Van dergelijke gevallen werd regelmatig melding gemaakt in combinatie van een bericht of klacht over vreemdelingen die zich in de stad bezighielden met beschermde ambachten van de gilden.³⁹ Overigens kon er ook bezwaar worden geuit tegen gevestigde ambachtlieden, of zelfs andere leden van het gilden, die zich niet aan de geldende regels zouden houden. Uiteraard werden er ook verzoeken ingediend van buiten de steden, om toestemming te vragen om zich in een stad te mogen vestigen, of om ter plaatse handel te mogen drijven, naast de gevestigde gilden.⁴⁰ De inhoud van petitie kon ook anders van aard zijn. Een voorbeeld hiervan is een verzoek om de steun van het stadsbestuur bij (interne) conflicten. Zo werden er petitie ingediend waarin beklag werd gedaan over leden van het eigen gilde, die geen bijdrage wilden betalen of geen loon uitbetaalden. De kritiek in deze petitie is doorgaans gericht op leden van het gilden, niet op het stadsbestuur, maar er wordt wel een verzoek gedaan om tegen de betreffende gildeleden op te treden.⁴¹ Dit toont aan dat de verhoudingen tussen gilden en stadsbestuur dynamisch waren, en door de tijd heen veranderlijk.

³⁶ Van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', 287.

³⁷ Lesger en Noordgraaf, *Ondernemers & bestuurders*, 31.

³⁸ Van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', 287.

³⁹ Van der Weide, *Geven zeer ootmoedelijk te kennen*, 31.

⁴⁰ Van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', 287-288.

⁴¹ Van der Weide, *Geven zeer ootmoedelijk te kennen*, 31.

3. 17e eeuw

De zeventiende eeuw begon onrustig voor zowel de stad Utrecht als voor haar gilden. De bestuurlijke posities in de stad waren in de decennia rond 1600 op spel komen staan. Tot in de zestiende eeuw waren gilden in Utrecht betrokken bij de vorming van het stadsbestuur. In de praktijk speelden de gilden een nog veel grotere rol in de ordehandhaving in de stadse samenleving. Het waren oudermannen (dekens van het gilde) die per wijk de noodzakelijke voorzieningen troffen om over het algemeen rust te bewaren. Enkel in noodzakelijke gevallen, wanneer bemiddeling door gilden niet effectief bleek, werden conflicten doorspeeld naar de raad om een oordeel te vellen.⁴² Ook hadden de gilden tot 1572 een rol bij de verdediging van de stad, tot zij deze kwijtraakten toen onder stadhouder Bossu burgervendels werden opgericht om deze taak op zich te nemen. Dit had belangrijke consequenties, omdat eerder, met het oog op deze militaire functie, een maximumaantal van eenentwintig gilden in de stad was bepaald.⁴³ Met deze verandering verviel dan ook de noodzaak om dit quotum te handhaven, wat tot gevolg had dat er een grote groei in het aantal gilden plaatsvond en dat er onderscheid gemaakt kon worden tussen de zogenaamde oude gilden en de nieuwe gilden. In 1610 vond een groot oproer plaats dat maanden aan hield, waarbij burgerhoplieden (die aan het hoofd van burgervendels stonden) het stadsbestuur afzetten en een nieuwe raad aanstelden. In 1618 stelde stadhouder Maurits opnieuw een vroedschap aan, met voor het leven benoemde leden die hem trouw hadden gezworen.⁴⁴ Dit was, na de verdrijving van de gilden uit het bestuur van de stad enkele decennia eerder, een volgende stap in het verlies van politieke zelfstandigheid van de stad.

De gilden kwamen in de zeventiende eeuw niet alleen politiek, maar ook op economisch vlak onder druk te staan. In de vorige eeuw was een groei van de bevolking aangezet die in de eerste helft van deze eeuw werd doorgezet. In vijftig jaar groeide de bevolking van ca. 25.000 naar ca. 30.000 inwoners, door onder andere grote groepen vluchtelingen uit andere regionen, waaronder de Zuidelijke Nederlanden.⁴⁵ De groeiende behoefte aan levensmiddelen en producten die dit tot gevolg had, had een aantrekkende werking op handelaren die naar de stad kwamen. De op het eerste gezicht positieve ontwikkeling van toenemende handel, had echter vooral tot gevolg dat de gilden te kampen kregen met concurrentie van producten die elders werden vervaardigd.⁴⁶ Ook nam het aantal producenten binnen Utrecht sterk toe, door de grote aantallen migranten die zich in Utrecht vestigden. Dat velen van hen zich ook aansloten bij de gilden is terug te zien in de ontwikkelingen van

⁴² Wilmer, *De veranderingen in het Utrechtse stadsbeeld van ca. 1570 tot ca. 1620*, 89.

⁴³ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 35-36.

⁴⁴ Idem, 38.

⁴⁵ Wilmer, *De veranderingen in het Utrechtse stadsbeeld*, 104.

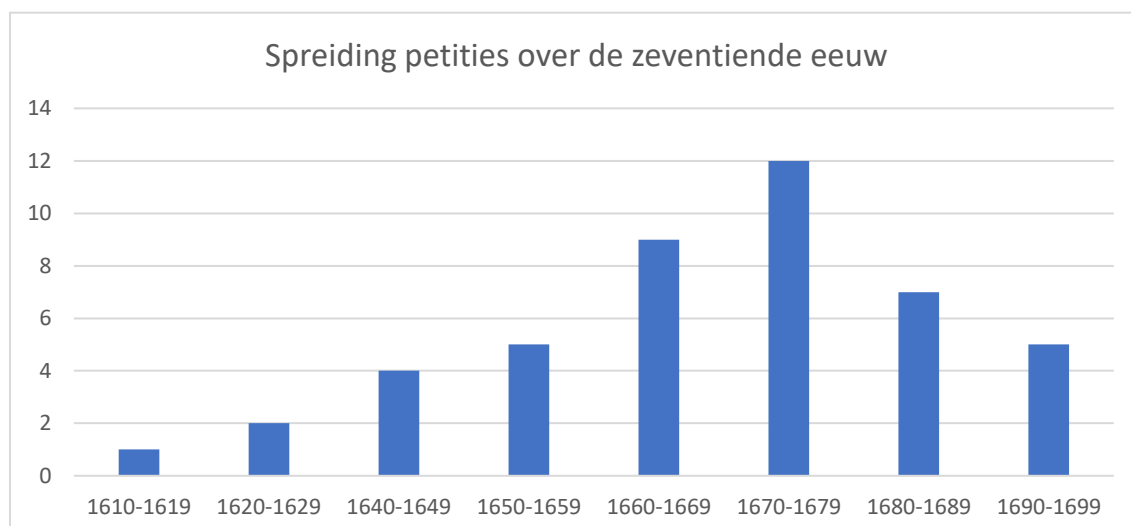
⁴⁶ Rommes, 'De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800', 451.

ledenaantallen van de gilden. In 1650 worden de totale ledenaantallen van de Utrechtse gilden geschat op 3016. Dat is een sterke toename ten opzichte van 1569, waarvoor de totale ledenaantallen nog geschat worden op 1721.⁴⁷ De groei van de ledenaantallen viel samen met de vermelde groei van het aantal gilden.

Tegen het einde van de zeventiende eeuw namen de lasten van concurrentie af. De oorzaak hiervan lag echter in de economische achteruitgang die de stad en het land troffen. De bezetting in de jaren 1672-1674 door de Fransen troefden een omslag in de groeiende handel binnen de Republiek. Een crisisperiode brak aan waarna de aantrekkelijkheid van Utrecht als vestigingsplek en afzetgebied sterk afnam.⁴⁸ Het zou vervolgens zelfs tot in de loop van de volgende eeuw duren voordat er een definitief einde zou komen aan deze zwakke economische periode. Pas tegen het midden van de achttiende eeuw zou er zichtbaar een sterker herstel van de markten optreden.

3.1 Zeventiende-eeuwse petities

Er zijn vijfenveertig petities onderzocht die zijn ingediend tussen 1600 en 1699. In figuur 1 is de spreiding van deze petities over de verschillende decennia van de zeventiende eeuw weergegeven. Niet voor ieder jaar of decennium zijn petities aangetroffen. Waar deze ontbreken is ervan uitgegaan dat het werkelijke aantal petities vergelijkbaar is met omringende jaren. Wat direct opvalt is het lage aantal petities dat aan het begin van de zeventiende eeuw ingediend is, ten opzichte van de tweede helft van de eeuw. Een grote piek is zichtbaar in de jaren zeventig, waarna er weer een dalende trend wordt ingezet richting het einde van de eeuw.

Figuur 1 – Verdeling van het totaal aantal ingediende petities door gilden in Utrecht (1600-1699).

⁴⁷ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 50-51.

⁴⁸ Rommes, 'De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800', 452.

Verklaringen voor de aantallen petities per decennium zijn vooral te vinden in de economische en demografische ontwikkelingen van de stad. De toename van het aantal ingediende petities in de eerste decennia valt samen met de groei van de bevolking van de stad en de groei van het aantal gildeleden. Het klinkt aannemelijk dat grotere gilden, met meer leden, ook meer petities indienen om alle bijkomende belangen te behartigen. De afname van het aantal petities tegen het einde van de eeuw, overlapt met de achteruitgang van de handel in de stad, wat de indruk wekt dat de mate van economische activiteit een bepalende factor is voor het gebruik van petities.

3.2 Indieners van de petities

Opvallend is dat tot en met de jaren zeventig van zeventiende eeuw de meeste petities worden ingediend door oude gilden. In figuur 2 is de verdeling te zien van petities die werden ingediend door oude of nieuwe gilden. Gedurende de eerste decennia zijn het vrijwel uitsluitend oude gilden die verantwoordelijk zijn voor de ingediende petities. Een praktische verklaring hiervoor is dat sommige gilden die aan het eind van de zeventiende eeuw bestonden, aan het begin van de eeuw mogelijk nog niet waren opgericht. Halverwege de eeuw worden de eerste petities door nieuwe gilden ingediend, en vanaf de jaren tachtig zijn het de nieuwe gilden die het merendeel van de petities voor hun rekening nemen. De opkomst van deze nieuwe gilden past ook bij het idee dat deze gilden voor een groot deel gelijktijdig ontstonden met de grote toename van ambachtslieden in de stad. Het idee dat hieruit getrokken kan worden is dat nieuwe gilden onbeslist gebruik gingen maken van de petitie als instrument. Hieruit blijkt dat het instrument niet werd gezien als middel dat in nieuwe tijden niet meer zou werken, of als een recht dat enkel voorbehouden zou zijn aan de oude gilden.

Petities per decennium, door oude of nieuwe gilden ingediend.	Nieuw	Oud
1610-1619		1
1620-1629		2
1640-1649		4
1650-1659	1	4
1660-1669		9
1670-1679	2	10
1680-1689	6	1
1690-1699	4	1
Eindtotaal	13	32

Figuur 2 – Aantal petities in de zeventiende eeuw ingediend, afkomstig van oude en nieuwe gilden (1600-1699).

In figuur 3 is de verdeling van de petities weergegeven over de gilden, waarbij deze zijn onderverdeeld per sector. Opvallend aan deze cijfers is dat niet iedere sector even sterk lijkt te zijn

geweest in het indienen van petities. De kleding- en voedselindustrie hebben vele malen meer petities ingediend dan andere sectoren. Dit zal mede zijn veroorzaakt doordat dit sectoren waren waarin relatief veel gilden en ambachtslieden actief waren, hoewel het aantal leden van het linnenweversgilde in de eerste helft van de zeventiende eeuw vrijwel gelijk bleef en niet groeide zoals bij andere gilden (139 leden in 1621, en 131 leden in 1650).⁴⁹ Bovendien dient hierbij te worden opgemerkt dat het linnenweversgilde voor een grote vertekening lijkt te zorgen, doordat het een groter aantal petities in dienende dan de andere gilden bij elkaar. Hier ligt een langlopend conflict binnen het linnenweversgilde aan ten grondslag. Inzet hiervan is het bezwaar dat door leden van het gilde wordt gemaakt jegens een zekere Leendert Peterss, eveneens lid van het linnenweversgilde. Dit gildelid zou de eigen concurrentieregels hebben overtreden door geen gehoor te geven aan het bij ordonnantie vastgestelde maximaantal van drie weefgetouwen waarmee gewerkt mocht worden. Het gevolg hiervan zijn reacties uit het gilde waarin bezwaar wordt gemaakt tegen het handelen van het medelid. *“Hoe dat alhoewell volgende het negende articule van haeren ordonnantie niemant meerder getouwen mogen setten om op te wercken dan drie, evenwell Leendert Peterss [...] sich onderstaen heeft vier getouwen te setten [...] t welck bij menschen gedenken noijt en is toegelaten, gelijk noch maar vijff jaren geleden het setten vant vierde getouw Henrick Pauwelss van enderen door Jacob joosten deecken doen ter tijt, [...] verboden is geworden”*.⁵⁰ Dat er enige frustratie ten grondslag ligt aan het commentaar, kan worden opgemaakt uit het feit dat wordt benadrukt dat meerdere leden zonder succes eerder hebben geprobeerd om hun werkplaats uit te breiden. Overigens blijkt dit niet in alle gevallen zo te zijn; op 18 september 1615 wordt door Joost Balthuss gesteld dat hij *“Dese bij gevoechde requeste geputeert ende uit redenen daer inne verhaelt, versocht heeft consent omme met vijff touwen te mogen wercken, soo hij [...] d’selve tot sijn neringe ende gerieff der luijden dienstich vindt.”*⁵¹ Uit latere verslagen blijkt dat Balthuss het inderdaad voor elkaar heeft gekregen om met permissie vijf weefgetouwen in zijn werkplaats te mogen gebruiken.⁵²

De felle reacties bij vermoedens van oneerlijke concurrentie, zoals in het geval van Leendert Peterss, zijn niet onbegrijpelijk in een sector die grotendeels voor de export produceerde. Omdat hier veel sprake was van invloed door enerzijds concurrerende producenten van buitenaf, en anderzijds door risico's op overproductie of afnemende kwaliteit van de producten, was er weinig kans op een zekere afzetmarkt. De gilden die werkzaam waren in de voedselindustrie waren daarentegen van meet af aan sterk op de lokale markt georiënteerd. Dit betekende dat zij afhankelijk waren van een beperkte, zij het bekende markt. Een uitzondering hierop was het bierdragersgilde,

⁴⁹ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 100.

⁵⁰ HUA, 708, 25 (1 maart 1647).

⁵¹ HUA, 708, 26 (1616).

⁵² Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 106.

dat voor een deel afhankelijk was van werk dat voortkwam uit de handel met brouwers van buiten de stad. Tegen het einde van de eeuw werden zij getroffen door de terugvallende handel, met als gevolg dat er petitieën werden ingediend waaruit eveneens blijkt dat andere ambachten (in dit geval de bierbrouwers) zware tijden doormaakten. *“Dat mede in plaetse dat in voorledene tijden binnen dese stad de brouwerijen gansch neringh rijcks ende tot een getael van dertich Brouwerijen, boven twee bierschoijers van buiten bieren plachten te wesen, jegenwoordich niet meer dan twaelf brouwerijen in wesen sijn, en daeronder wel ses die menigh dagh geen een vat comen uijtteslaen”*.⁵³

Rijlabels	Aantal van Gildecategorie
Bouw	(4)
Houtschildengilde	1
Kalkdragers	1
Loopsmeden, Slotenmakers, Lademakers	2
Dienstverlening	(1)
Chirurgijngilde	1
Kledingindustrie	(28)
Linnenweversgilde	27
Peltiersgilde	1
Voedselindustrie	(10)
Bierdragersgilde	7
Koorenmolenaarsgilde	2
Warmoessiersgilde	1
Overig	(2)
Bijlhouwersgilde	1
Glasmakersgild	1
Eindtotaal	45

Figuur 3 - Herkomst van de petitieën, per gilde en gildensectoren (1600-1699).

Op basis van deze onderzochte petitieën kan dus gesteld worden dat de petitie een breed gedragen instrument was. In de loop van de eeuw werden nieuwe gilden de voornaamste indieners van petitieën. Het gros van de petitieën was afkomstig van gilden die actief waren in de kleding- en voedselindustrie. Dat betekent dat zowel die zich voornamelijk richtten op de interne markt, als gilden die veel voor de export produceerden, zich beriepen op het recht om petitieën te mogen indienen.

⁵³ HUA, 702-1, 323 (14 april 1684).

3.3 Inhoud van de petitie's

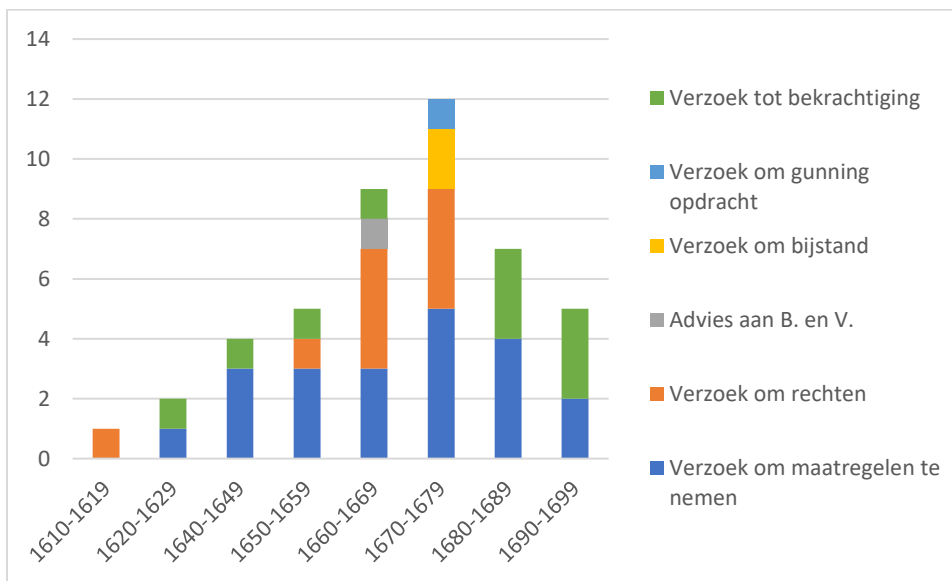
Evenals een verschuiving in de indieners van de petitie's is er gedurende de zeventiende eeuw een ontwikkeling zichtbaar in de inhoud van de petitie's. In figuur 4 zijn de petitie's door de eeuw heen zichtbaar, waarbij er een onderscheid wordt gemaakt in de type verzoeken die er aan het stadsbestuur gedaan worden. Een logisch gevolg van het feit dat in de laatste decennia meer petitie's werden ingediend door relatief jong gilden, is dat de aard van de inhoud van de petitie's in de loop van de eeuw ook veranderd. Gedurende de hele zeventiende eeuw worden er stevast petitie's ingediend met het verzoek aan het stadsbestuur om maatregelen te nemen tegen andere partijen. Hierbij gaat het vaak om concurrentie van buiten de stad, maar in sommige gevallen wordt er ook verzocht om op te treden tegen leden van het gilde die zich niet aan de eigen regels hielden. Dit past in het beeld van groeiende handel en opkomende concurrerende partijen enerzijds, en nieuwkomers in de stad en nieuwe leden van de gilden, die mogelijk moeite hebben met de bestaande regelementen anderzijds.

Al sinds het begin van de eeuw worden er regelmatig verzoeken ingediend om bepaalde documenten te bekrachtigen. Richting het einde van de eeuw is er een toename in het aantal van deze verzoeken te zien. Hierbij gaat het doorgaans om nieuw huisregels van een gilde, een nieuwe ordonnantie, of een aanpassing of aanvulling van bestaande regelementen. Een voorbeeld hiervan is het linnenweversgilde dat op 8 februari 1647 een petitie stuurt met de boodschap: "*Geven ootmoedelijk te kennen, Die deeckens inder tijt vant linnenweversgilde binnen deser stadt; Hoe dat het 29^{en} artikelen van haer gilde ordonnantien aldus luijdet,*"⁵⁴, waarna een nieuwe tekst wordt vermeld die de gildebroeders in hun regelement willen opnemen. Ondanks de stellige toon waarmee een dergelijke boodschap werd aangekondigd, lag het besluit om het voorstel goed te keuren weldegelijk bij de vroedschap. Dit blijkt in dit geval uit de twee apostilles op de petitie, waarin in de eerste apostille een onderzoek naar het voorstel wordt aangekondigd, alvorens in de tweede apostille bevestigd wordt dat de inhoud van de petitie door de vroedschap is overgenomen. De toename van dit type verzoeken lijkt eveneens een logisch gevolg van de toename van het aantal gilden en gildeleden. Nieuwe gilden hebben logischerwijs nieuwe regelementen nodig, en grote veranderingen in ledenbestanden kunnen ook een motivatie zijn om bestaande regels te herzien.

Een derde type verzoek dat in de ontwikkeling duidelijk zichtbaar is, is het verzoek om bepaalde rechten te ontvangen. In veel gevallen gaat het hierbij om een verzoek om een bepaald ambt binnen de stad uit te mogen gaan voeren, of om in persoonlijke gevallen bepaalde veranderingen in de arbeidsvoorwaarden te mogen veranderen. Zoals een verzoek om de leiding in een werkplaats aan een knecht over te mogen dragen uit 1662 door Susanna Jans, die vraagt of zij na

⁵⁴ HUA, 708, 25 (8 februari 1647).

de dood van haar man “...*vermogen t’werck te doen door een meesterknecht.*”.⁵⁵ Daar staat tegenover dat onder verzoeken om rechten ook aangelegenheden kunnen vallen waarin juist gevraagd wordt om het monopolie van een gilde of bepaalde ambachtslieden te bevestigen. Beide invalshoeken van verzoeken om rechten passen bij een situatie zoals halverwege de zeventiende eeuw, van vele nieuwkomers in de stad. Ambachtslieden, eventueel verenigd in een (nieuw) gilde, die nog niet eerder in de stad gevestigd waren, zullen een verzoek op het stadsbestuur hebben gedaan om toe te mogen treden tot de lokale markt, om een eigen handel op te kunnen bouwen. Reeds gevestigden ambachtslieden, verenigd in bestaande gilden, zullen, met de dreiging van concurrentie door nieuwe partijen op de markt, een beroep op het stadsbestuur hebben gedaan om bevestigd te krijgen dat zij het monopolie op een ambacht bezitten. Hiermee kan een duidelijk signaal worden gegeven aan nieuwkomers dat, als zij zich willen inmengen in de markt, zij zich eerst zullen moeten aanpassen aan de bestaande situatie. Wat past in dit beeld is dat deze verzoeken om rechten in de laatste twee decennia van de zeventiende eeuw niet meer worden aangetroffen. Door de economische neergang in de jaren zeventig neemt het aantal nieuwe toetreders op de markt sterk af, wat maakt dat er minder behoefte is aan de bevestiging van rechten.

Figuur 4 – Ontwikkeling van de aantallen petities, naar het type verzoek dat erin gedaan wordt (1600-1699).

De inhoud van de verschillende petities kan ook worden ingedeeld naar het thema van de verzoeken. Hieruit is af te lezen op welke gebieden de verschillende verzoeken zijn ingediend. De meeste petities blijken te gaan over kwesties die te maken hebben met arbeidsvoorwaarden. Hieronder vallen ook de eerdergenoemde verzoeken van nieuwe ambachtslieden om de rechten om zich in de stad te

⁵⁵ HUA, 708, 27 (1616).

mogen vestigen. Daarnaast zijn de meeste petitie's ingediend over zaken rondom conflicten of concurrentie en sociale aangelegenheden of huisvesting. Uit het feit dat er ten eerste relatief veel petitie's werden ingediend met betrekking tot conflicten of concurrentie, en ten tweede dat deze petitie's relatief breed, door gilden uit verschillende sectoren, zijn ingediend, kan worden opgemaakt dat het aangeschreven stadsbestuur algemeen erkend werd als bovenliggende macht. Deze werd geacht om op te treden tegen onrecht en om een oordeel te moeten vellen over conflicten waar partijen onderling niet uitkwamen.

Petities naar thema, per sector.	Arbeid	Arbeidsvoorw.	Bestuurlijk/ Financiën	Conflict/ Concurrentie	Sociaal/ Huisvesting
Bouw			1		2
Dienstverlening			1		
Kledingindustrie	3		8	4	5
Levensmiddelenindustrie	1		4	2	2
Overig				1	1
Eindtotaal	4	14	7	10	10

Figuur 5 - Petities naar thema, per sector (1600-1699).

3.4 Uitkomst van petitie's

Belangrijk bij de analyse van de petitie's is uiteraard om zo mogelijk te weten te komen wat er met de petitie's gebeurd is. In tegenstelling tot informatie over de indieners van de petitie's of over de inhoud, is niet altijd op basis van de petitie zelf op te maken wat het stadsbestuur ten aanzien van het verzoek heeft besloten. Van de vijfenveertig petitie's uit de zeventiende eeuw zijn er achttien (40%) voorzien van een apostille waarin vermeld staat wat het stadsbestuur over de petitie's besloten heeft, al dan niet nadat er eerst een onderzoek is ingesteld naar het betreffende verzoek waarna de vroedschap het rapport dat hieruit voort kwam kon beraadslagen. In figuur 6 wordt weergegeven hoe de verdeling is van petitie's die wel of niet zijn overgenomen, of waarvan het onbekend is wat er door het stadsbestuur is besloten omdat een apostille ontbreekt. Omdat van het merendeel van de petitie's (60%) onbekend is wat er besloten is, moeten conclusies enigszins voorzichtig getrokken worden.

Petities voorzien van apostille	Niet overgenomen	Wel overgenomen	Onbekend	Eindtotaal
Ja	2 (12%)	16 (88%)	-	18 (40%)
Nee	-	-	27	27 (60%)
Eindtotaal	2	16	27	45

Figuur 6 - Aantal petitie's, voorzien van een apostille, waarvan bekend is dat deze wel of niet zijn overgenomen door het stadsbestuur (1600-1699).

Het overgrote deel van de petitieën waarvan bekend is wat het stadsbestuur erover heeft besloten, blijkt te zijn overgenomen (88%). Dat wil zeggen dat er geheel of grotendeels is ingestemd met de inhoud van de petitie. In het geval van een verzoek om rechten zal dit betekenen dat de verzochten rechten zijn toegekend of dat een bestaand monopolie is bevestigd. In het geval van een verzoek om bekrachtiging zal het stadsbestuur hebben ingestemd met de invoering of de aanpassing van voorgestelde regels of ordonnantiën, en mogelijk zal de eventueel voorgestelde tekst zelfs zijn overgenomen.

Omdat de petitieën die zijn voorzien van een apostille slechts in twee gevallen petitieën betreffen die zijn ingediend door 'nieuwe gilden' (zowel één petitie werd overgenomen en één petitie niet), en doordat de meeste petitieën met een apostille zijn ingediend voor de jaren zeventig van de zeventiende eeuw, is helaas moeilijk vast te stellen of de hoge succesgraad van de petitieën tegen het einde van de eeuw werd vastgehouden. Om meer te kunnen zeggen over het (blijvende) succes van het gebruik van petitieën, zal er moeten worden gekeken naar het gebruik van petitieën in achttiende eeuw. Als blijkt dat er in de volgende decennia petitieën zijn ingediend met een vergelijkbare, dan wel compleet andere succesgraad (het percentage petitieën dat wel is overgenomen), kan dit leiden tot een antwoord op de vraag of het gebruik van petitieën haar waarde behield.

4. 18^e eeuw

De economisch zwakke periode die in de tweede helft van de zeventiende eeuw in de Republiek was aangebroken, zette zich in de achttiende eeuw voort. Ook in Utrecht bleef de schade van de Franse bezetting lange tijd zichtbaar, doordat er met name op het platteland rond de stad weinig middelen waren om herstellende maatregelen te nemen.⁵⁶ De omslag vond echter plaats in de jaren veertig, toen de economie opnieuw sterk begon te groeien. Utrecht kon hierbij profiteren van de toenemende vraag vanuit de omliggende gebieden, naar producten vanuit de stad.⁵⁷ Omstreeks dezelfde tijd, in 1748, kwam de politieke macht in de Republiek weer in handen van de stadhouder. In eerste instantie groeide de macht van stadhouders, maar in 1785 brak de opstand van de Patriotten uit, die zich verzetten tegen de absolute macht van de stadhouder, en die democratisering op alle fronten wilde stimuleren.⁵⁸ Lokaal betekende deze doelstelling dat de patriotten een stadsbestuur nastreefden dat was gekozen, in plaats van een bestuur dat door het hof van de stadhouder was aangesteld, noch een bestuur dat zoals in vroeger tijden door de gilden was gevormd. De opstand zorgde wederom voor onrust in het land. In Utrecht nam de schutterij in 1786 zelfs een jaar lang de macht in de stad over.⁵⁹ De patriotten in de stad boekten daadwerkelijk succes, zodat op 2 augustus 1786 een eerste college van gekozen bestuurders aantrad.⁶⁰ De politieke situatie bleef de rest van de achttiende eeuw instabiel, tot de inval van de Fransen in 1794, en de daarmee gepaard gaande stichting van de Bataafse Republiek.

Deze onrust betekende al spoedig ook een bedreiging voor het voortbestaan van de gilden in het hele land. In Frankrijk waren de gilden reeds in 1791 afgeschaft en een soortgelijke ontwikkeling leek in de Republiek te gaan plaatsvinden. Maar in tegenstelling tot de Franse situatie bleken de gilden in de Republiek dermate veelzijdig en verweven in de maatschappij, dat het proces rond de afschaffing decennialang zou gaan duren.⁶¹ Een groot bezwaar van de tegenstanders van de gevestigde orde was dat de gilden in strijd zouden zijn met de rechten van de mens en burger, die onder het nieuwe bewind waren afgekondigd. In 1795 werd in Utrecht nog een volksraadpleging gehouden waarbij een kleine meerderheid aangaf de gilden te willen behouden. Drie jaar later, op 23 april 1798, werd door het democratische bewind in de Nationale Vergadering, dat met Franse steun aan de macht was gekomen, echter een publicatie met de titel *worden vervallen verklaard alle Gilden Corporatiën of Broederschappen van Neeringen Ambachten of Fabrieken* vastgesteld, waarin de

⁵⁶ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 40.

⁵⁷ J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 43.

⁵⁸ W. te Brake, 'Popular Politics and the Dutch Patriot Revolution' in *Theory and Society* vol. 14 (1985) 2, 199-222, 213.

⁵⁹ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 41.

⁶⁰ Brake, te, 'Popular Politics and the Dutch Patriot Revolution', 213.

⁶¹ Lourens en Lucassen, 'De oprichting en ontwikkeling van ambachtsgilden in Nederland (13de- 19de eeuw)', 57.

opheffing van alle gilden werd verordonneerd.⁶² Het stadsbestuur had op dat moment geen andere mogelijkheden meer dan om de nationale wetgeving uit te voeren. Een jaar later werd door een stedelijk commissie een rapport over de aanwezigheid van gilden in de stad vastgesteld. Daarop werden dekens en overliden ontbonden, en werden bezittingen van de gilden in beslag genomen. De ontwikkelingen die in Utrecht plaatsvonden waren vergelijkbaar met processen in de rest van het land. Rond de eeuwwisseling werden de gilden in vrijwel alle steden afgeschaft. In de volgende jaren herleefden de meeste gilden opnieuw, en werden zij meerdere malen en weinig effectief opnieuw met nieuwe wetgeving afgeschaft. Het zou nog tot het tweede decennium van de negentiende eeuw duren voordat de gilden overal definitief afgeschaft werden.⁶³

4.1 Achttiende-eeuwse petitiees

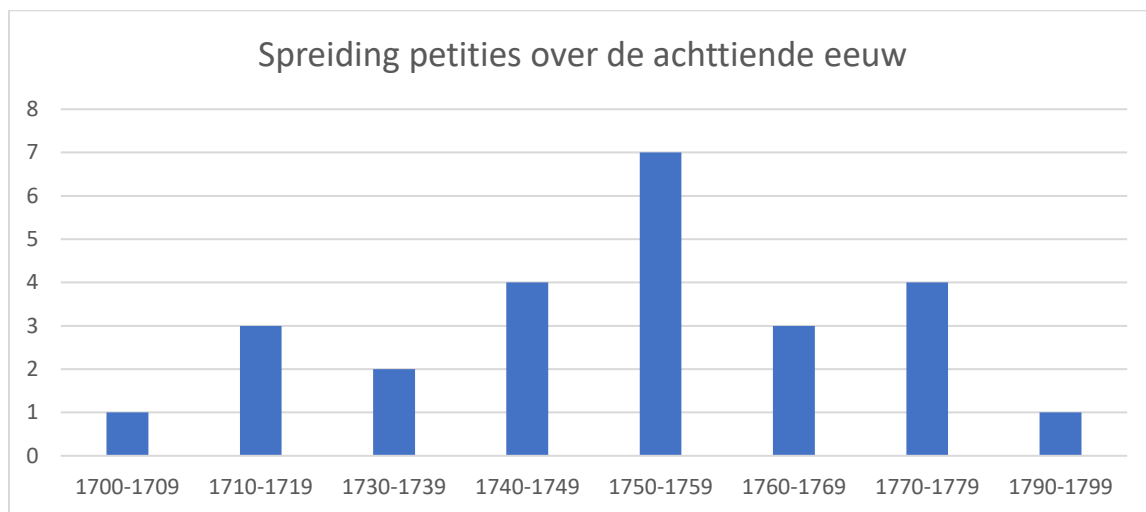
Hoewel de kans over het algemeen groter is dat bronnen uit de zeventiende eeuw bewaard blijven, dan bronnen uit de zestiende eeuw, zijn er slechts vijftig petitiees aangetroffen die tussen 1700 en 1799 zijn ingediend. Dit kan betekenen dat er deze eeuw gewoonweg minder petitiees zijn ingediend dan in de voorgaande eeuw, wat er mogelijk op zou wijzen dat de 'waarde' van het de petitiees als instrument is afgenomen. In dat geval zal naar verwachting blijken dat er relatief minder petitiees zijn aan- of overgenomen door het stadsbestuur. In figuur 7 is de spreiding over de achttiende eeuw zichtbaar van de onderzochte petitiees. Ook hier is, halverwege de eeuw, een toename in het aantal ingediende petitiees zichtbaar, zij het met een minder gelijkmatige opbouw in aan- en afloop van deze piek. De toename in het aantal petitiees naar het midden van de eeuw loopt ogenschijnlijk gelijk met het langzame economische herstel in de eerste helft van de achttiende eeuw. De grote toename van petitiees in de jaren vijftig, komt vlak na de sterkste economische groei in het voorafgaande decennium. De laatste jaren van de eeuw, terwijl de politieke situatie onstabiel is en het voortbestaan van de gilden bedreigd wordt, neemt het aantal petitiees tot een minimum af. Hieraan zou ten grondslag kunnen liggen dat de gilden zich er bewust van zijn dat hun positie en macht tanende is. Mogelijk zijn gilden andere, constructievere, methodes gaan toepassen in plaats van het afdwingen van acties met instrumenten als petitiees. In ieder geval is het duidelijk dat tot in de laatste jaren van de gilden, het gebruik van petitiees gemeen goed is gebleven.

Uit de tendensen van de achttiende eeuw kan worden afgeleid dat niet zo zeer economische malaise noodzakelijk de grootste aanleiding was voor het indienen van petitiees, als wel een hoge mate van bedrijvigheid in tijden van voorspoed. Het aantal petitiees lijkt, op basis van deze getallen, eerder mee te hebben bewogen met de trend van de algemene economische activiteit in de stad.

⁶² Lourens en Lucassen, 'De oprichting en ontwikkeling van ambachtsgilden in Nederland (13de- 19de eeuw)', 58; Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 218.

⁶³ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 234.

Meer bedrijvigheid leidde tot meer verzoeken aan het stadsbestuur, waar deze in tijden van economische neergang zijn afgenomen.

Figuur 7 - Verdeling van het totaal aantal ingediende petities door gilden in Utrecht (1700-1799).

4.2 Indieners van de petities

De constatering dat er sprake zou zijn van een ontwikkeling die in de zeventiende eeuw werd ingezet, waarbij een steeds groter aandeel van alle ingediende petities afkomstig was van de nieuwe gilden, wordt in de achttiende eeuw bevestigd. De nieuwe gilden waren in deze eeuw verantwoordelijk voor tachtig procent van de onderzochte ingediende petities. Het aantal petities dat afkomstig is van oude gilden is tot een minimum afgenomen, en bevestigd vooral dat de oude gilden nog bestaan. Dit lijkt erop te wijzen dat de nieuwe gilden steeds meer voet aan de grond kregen en de positie van de oude gilden overnamen. Bovendien wordt hiermee bevestigd dat het instrument petitie als zodanig ook door de nieuwe gilden is overgenomen, en dat het bovendien regelmatig werd gebruikt.

Petities per decennium, door oude of nieuwe gilden ingediend	Nieuw	Oud
1700-1709	1	
1710-1719	2	1
1730-1739	1	1
1740-1749	3	1
1750-1759	6	1
1760-1769	3	
1770-1779	4	
1790-1799		1
Eindtotaal	20	5

Figuur 8 - Aantal petities in de achttiende eeuw ingediend, afkomstig van oude en nieuwe gilden (1700-1799).

Hieruit is af te leiden dat het gebruik nog steeds als de moeite waard werd gezien. Of het gebruik van de petities, ook wat betreft de nieuwe gilden, daadwerkelijk nog de moeite waard was en het gewenste succes werd geboekt, moet blijken als duidelijk wordt of deze petities ook werden aangenomen door de vroedschap.

In figuur 9 staat wederom de verdeling van petities naar de gilden die deze hebben ingediend, en de verdeling naar gildensector. Ten opzichte van de zeventiende eeuw is de verdeling een eeuw later veel evenwichtiger. Opnieuw blijken de gilden in de kledingindustrie samen verantwoordelijk voor het grootste aantal petities. Echter in dit geval komt dit niet doordat één gilde een groot aantal petities heeft ingediend. Van grotere invloed lijkt nu het grote aantal gilden te zijn dat in deze sector actief is, terwijl er van de meeste gilden slechts één petitie afkomstig is. Ook de gilden uit de levensmiddelenindustrie zijn wederom goed vertegenwoordigd in het totaal aan petities.

Rijlabels	Aantal van Gilde
Bouw	(2)
Plankmetersgilde	1
Slotenmakers, Lademakers	1
Dienstverlening	(6)
Apothekersgilde	1
Chirurgijngilde	4
Kraankinderengilde	1
Kledingindustrie	(9)
Gaarntwijnnders, Blauw- en Kousseverversgilde	1
Kleermakersgilde	1
Knoopjesdragersgilde	2
Laakenkopersgild	1
Schoenlappersgilde	1
Stofmakersgilde	1
Wolkammersgilde	1
Wolspinnersgilde	1
Levensmiddelenindustrie	(6)
Bierdragersgilde	2
Brouwersgilde	2
Grutters- en gortersgilde	1
Koorenmolenaarsgilde	1
Overig	(2)
Marsliedengilde	2
Eindtotaal	25

Figuur 9 - Herkomst van de petities, per gilde en gildensectoren (1700-1799).

Een verandering ten opzichte van de zeventiende eeuw is dat de sector dienstverlening relatief veel petities lijkt te hebben ingediend. Het chirurgijngilde, dat ook onder deze sector wordt gerekend, is zelfs verantwoordelijk voor het grootste aantal petities uit de achttiende eeuw dat namens één gilde is aangetroffen. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat dienstverlenende ambachten mogelijk minder last ondervonden van economische onzekere perioden, dan de ambachten die meer afhankelijk waren van de export van producten.

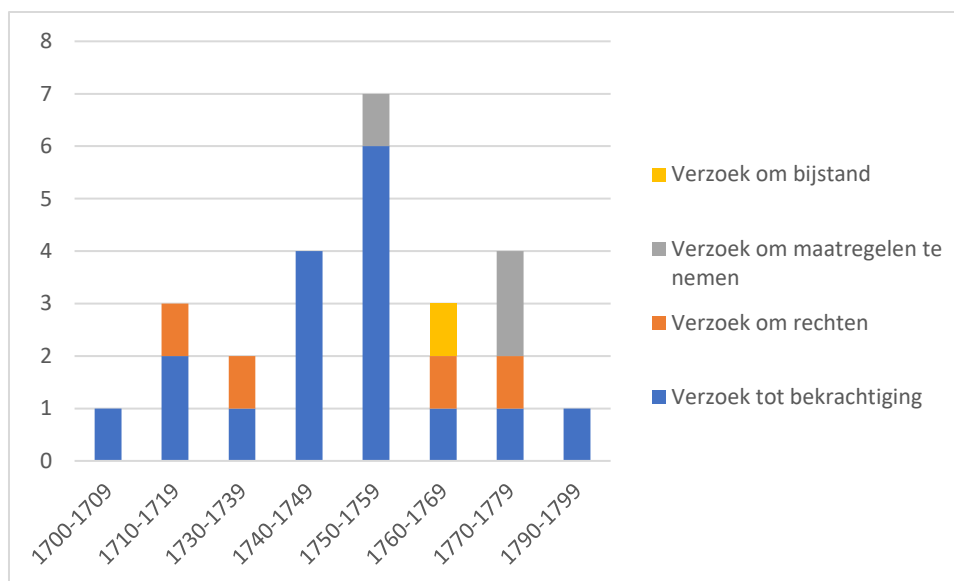
Gezien de afname van het aantal aangetroffen petities zou er gesteld kunnen worden dat er een verandering is opgetreden in de verhoudingen tussen de gilden in Utrecht en het stadsbestuur. Hiervoor zijn twee voor de hand liggende, mogelijke verklaringen. Hetzij is er minder waarde gehecht aan het gebruik van petities als instrument, waardoor het minder is ingezet. Dan wel is de positie van gilden in het algemeen dusdanig veranderd dat er minder sprake is geweest van interactie met het stadsbestuur, en minder gebruik van instrumenten, waaronder petities. De verklaring dat er minder waarde zou worden gehecht aan het instrument petitie gaat echter in tegen de eerdere constatering dat het gebruik door de nieuwe gilden omarmd werd, wat duidt op het behoud van waarde. Een verandering in de onderlinge verhouding tussen gilden en het stadsbestuur, wat geleid zou hebben tot een vermindering van het gebruik van petities, is aannemelijk. Deze mogelijkheid, en de samenhang tussen onderlinge verhoudingen en het gebruik van middelen als petities, worden hier echter niet nader onderzocht en daarom ook niet onderschreven. Een derde mogelijkheid is dat er niet minder petities zijn ingediend dan in de voorgaande eeuw, maar dat er slechts minder petities zijn overgeleverd. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de regels rond het archiveren van informatie in de achttiende eeuw beter zouden zijn nageleefd. Het was tenslotte geen verplichtte taak van het stadsbestuur om de ingediende petities te bewaren.

4.3 Inhoud van de petities

Op het gebied van de inhoud van de petities is ook een grote ontwikkeling te zien van de zeventiende naar de achttiende eeuw. Waar eerder verreweg de meeste petities werden ingediend met het verzoek aan het stadsbestuur om maatregelen te nemen, worden in de achttiende eeuw voornamelijk petities ingediend met het verzoek tot de bekrachtiging van documenten als ordonnanties, en de bekrachtiging van aanvullingen of aanpassingen aan de bestaande regelgeving van een gilde. Er zijn twee verklaringen te bedenken voor het hoge aantal verzoeken om bekrachtiging. In de eerste plaats bleek al eerder dat in de achttiende eeuw de nieuwe gilden definitief hun plaats op de gevestigde markt hebben opgeëist. Een gevolg van het intreden van deze nieuwe instellingen, is dat er voor ieder nieuw gilde eveneens regelementen moesten worden opgesteld, die op hun beurt vastgelegd, ofwel bekrachtigd moesten worden. Bovendien is er een piek te zien rond de jaren veertig en vijftig, wat samenvalt met de economisch meest voorspoedige

decennia van de achttiende eeuw. Hiermee samen hangen de verschillende verzoeken om rechten, die sporadisch aan het stadsbestuur zijn gedaan. Het kon hierbij bijvoorbeeld gaan om de rechten om een bepaald ambacht, of een bepaalde werkwijze uit te mogen voeren. Een tweede verklaring voor het hoge aantal verzoeken tot bekrachtiging, is de politieke en economische onrust in de achttiende eeuw. Gilden kunnen een verzoek hebben gedaan op het stadsbestuur om hun documenten te bekrachtigen, om daarmee hun bestaansrecht en legitimiteit te benadrukken.

De opvallende daling van het aantal verzoeken om maatregelen kan te maken hebben met een afname van concurrentie tussen ambachtslieden binnen de stad, of een afname van concurrenten uit andere steden, nu er wederom perioden waren van economische onzekerheid en stilstand. De onrust die ontstond wanneer er door ambachtslieden niet volgens de geldende regels werd gewerkt bleef echter bestaan, zoals blijkt uit een petitie van het Knoopjesdragersgilde uit 1753: *“Dat de supplianten dagelijks hoe langs hoe meerder ondervinden en gewaar worden, dat vele personen sig als Basen ter nedersetten en werken sonder dat zij alvorens als Leerlingen gewerkt, en alsoo aangetekent zijn,”*⁶⁴

Figuur 10 - Ontwikkeling van de aantallen petitie, naar het type verzoek dat erin gedaan wordt (1700-1799).

Ook wanneer de petitie worden ingedeeld naar thema blijkt dat er in de achttiende eeuw forse verschuivingen hebben plaatsgevonden ten opzichte van de zeventiende eeuw. Met name over arbeidsvoorwaarden zijn er veel minder petitie ingediend, maar ook het aantal petitie met betrekking tot conflict of concurrentie en sociaal of huisvesting zijn gedaald. Het grootste aantal ingediende petitie valt onder het thema bestuurlijk of financiën. De toename van petitie in dit

⁶⁴ HUA, 702-1, 467 (23 oktober 1753).

thema is een logische ontwikkeling, gezien de toename in het aantal verzoeken om bekrachtiging. Veel petitieën met het verzoek om regelgeving te bekrachtigen vallen in beide categorieën.

Ondanks de reële afname zijn er nog altijd relatief veel petitieën ingediend binnen het thema sociaal of huisvesting. Ook dit past logischerwijs bij de roerige tijden van de achttiende eeuw, omdat economische onzekerheid ertoe zal hebben geleid dat er beroepen op het stadsbestuur werden gedaan om bijstand en ondersteuning. Veel van deze petitieën hebben betrekking op het oprichten of versterken van fondsen, zogenaamde ‘armenbussen’, die gefinancierd werden met wekelijkse bijdrage door de leden, en die bedoeld waren voor ambachtslieden die niet genoeg verdienden om zichzelf te kunnen onderhouden, of voor weduwen en kinderen die achterbleven na het overlijden van een lid van het gilde. Deze bussen zijn met name in de achttiende eeuw een groeiend verschijnsel, wat een uiting is van de toenemende zorg door gilden voor sociale zekerheid van de leden.⁶⁵ Een voorbeeld hiervan is een petitie van het Koorenmolenaarsgilde uit 1742, waarin zij stellen: *“...versogt hebben om te hebben een Busse tot begrafenis van haar lieder dooden”*⁶⁶. Het pleidooi voor naastenliefde, dat past bij de toenemende sociale rol die gilden speelden in de vroegmoderne tijd, blijkt ook uit een pleidooi van het chirurgijngilde dat in 1768 in een petitie het voorstel doet om een uitkering in te stellen voor de nabestaanden van drenkelingen, naar voorbeeld van een Amsterdams gezelschap: *“het welk ter liefde en behoud van hunnen evenmensch, premien belooft en uijtdeelt, aan alle die ijmand in ’t water gevallen, en tot de dood bedwelmt bezwijmt of gestikt, uijt het water gehaalt hebbende, door gepaste middelen wederom herstelt, en in vorige gezondheid brengt, ja zelfs vergoeding doet van de kosten die in dezen opzigt gemaakt worden, al zijn alle middelen vrugteloos (wijl den lijder reeds dood was).”*⁶⁷

Petities naar thema, per sector	Arbeid	Arbeidsvoorwaarden	Bestuurlijk/ Financiën	Conflict/ Concurrentie	Sociaal/ Huisvesting
Bouw	1			1	
Dienstverlening		1		1	3
Kledingindustrie			4	2	3
Levensmiddelenindustrie		2	3		1
Overig			2		
Eindtotaal	1	3	8	3	7

Figuur 11 - Petitieën naar thema, per sector (1700-1799).

⁶⁵ Lourens en Lucassen, ‘De oprichting en ontwikkeling van ambachtsgilden in Nederland (13de- 19de eeuw)’, 69.

⁶⁶ HUA, 702-1, 467 (16 april 1742).

⁶⁷ HUA, 708, 110 (15 augustus 1768).

4.4 Uitkomst van petitie

Ook voor de achttiende eeuw zijn de uitkomsten van een aantal petitie te onderzoeken, door te kijken naar eventuele apostilles. In totaal zijn er acht petitie (32%) voorzien van een apostille.

Omdat slechts een derde van de petitie is voorzien van een apostille, is het wederom van belang om er rekening mee te houden dat conclusies op basis van deze data voorzichtig worden getrokken. Van zeven petitie (87,5%) is duidelijk hoe er door de vroedschap over is besloten. Deze zeven zijn allen door het stadsbestuur overgenomen. Er zijn geen petitie gevonden waarvan duidelijk is dat deze niet zijn overgenomen. Van één petitie, die wel voorzien is van een apostille, is niet duidelijk hoe het stadsbestuur erover heeft besloten. Op basis van deze uitkomsten zou gesteld kunnen worden dat de gilden in de achttiende eeuw wederom veel resultaat behalen met hun petitie.

Petitie voorzien van apostille	Niet overgenomen	Wel overgenomen	Onbekend	Eindtotaal
Ja	-	7 (87,5%)	1 (12,5%)	8 (32%)
Nee	-	-	17	17 (68%)
Eindtotaal		7	18	25

Figuur 12 - Aantal petitie, voorzien van een apostille, waarvan bekend is dat deze wel of niet zijn overgenomen door het stadsbestuur (1700-1799).

Voor verzoeken om bekrachtiging zal een overgenomen petitie hebben betekend dat het stadsbestuur hierin is meegaan en dat het met de voorgestelde regelgeving of aanpassingen en aanvullingen op bestaande regelgeving heeft ingestemd. Voor de petitie met een bestuurlijk of financieel thema, zal het gevolg bijvoorbeeld zijn geweest dat het stadsbestuur ermee is ingestemd om een armenbus in te stellen, of om financiële ondersteuning in te stellen voor nabestaanden van overledenen. In sommige gevallen is er eerst een onderzoek naar het verzoek uit de petitie ingesteld, alvorens er een besluit over is genomen. Zo zijn er in de kantlijn van de petitie van het chirurgijngilde over de uitkeringen aan nabestaande van drenkelingen, twee apostilles genoteerd, te weten een eerste waaruit blijkt dat er een adviesonderzoek is ingesteld; *“t gerecht behoort het schriftelijk advis van den Heere Hoofd-officier zoude zig daar mede conformeeren, en kortheids halve daar toe als tot desen geannexeert...”*⁶⁸, en een tweede apostille waarin de vroedschap bekend maakt de inhoud van de petitie over te nemen.

Opvallend is dat zes van de zeven petitie waarvan bekend is dat ze zijn overgenomen, ingediend zijn tussen de jaren vijftig en negentig van de achttiende eeuw. Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat het effect van de petitie ogenschijnlijk niet minder is geworden in de loop der tijd. In tegendeel, tot aan het einde van de achttiende eeuw kan ervan uit worden gegaan dat er door ingediende petitie resultaat kon worden behaald door de gilden. Van de zeven overgenomen

⁶⁸ HUA, 708, 110 (15 augustus 1768).

petities zijn er vijf ingediend door nieuwe gilden. Uiteraard ligt dit voor de hand omdat de nieuwe gilden überhaupt verantwoordelijk waren voor een groter aantal ingediende petities in deze eeuw. Echter de aangenomen petities lijken eveneens te bevestigen dat de nieuwe gilden met petities niet minder effectief waren dan de oude gilden eerder waren geweest.

5. Conclusie

De stad Utrecht en haar inwoners kenden in de vroegmoderne tijd roerige perioden. Politieke omwentelingen waarbij de macht, in zowel de stad als in het land, meerdere keren in andere handen overgingen, en momenten van economische voorspoed en neergang die dit tot gevolg had, maakten dat ook de plaats van de gilden binnen de stad veranderden. Waar de gilden sinds de late middeleeuwen een rol hadden gespeeld in het aanstellen van het stadsbestuur, en in het aandragen van leden voor de vroedschap, raakten zij deze vooraanstaande positie aan het begin van de vroegmoderne tijd kwijt. Dat dit echter betekent dat de gilden na de zestiende eeuw geen politieke rol meer vervulden kan niet zonder meer gesteld worden. De positie van gilden verplaatste zich echter verder uit het directe centrum van de macht. De analyse van zeventig vroegmoderne petitieën in de voorgaande hoofdstukken heeft geleid tot een aannemelijke voorstelling van de ontwikkelingen die de Utrechtse gilden in de zeventiende en de achttiende eeuw doormaakten, door de focus te leggen op de veranderingen die optraden in het gebruik van petitieën door deze gilden. Hiermee is een beeld ontstaan van de verhoudingen van de gilden tot het stadsbestuur en het gebruik van petitieën om vanuit de marge invloed uit te blijven oefenen op het centrum van de macht. Het succes dat gilden hadden door hun wensen verwezenlijkt of bekrachtigd te laten worden door het stadsbestuur, kan vertaald worden als politieke invloed.

Door de tijd heen zijn er een ontwikkelingen in de petitieën te ontwaren. Waar aan het begin van de zeventiende eeuw nog de meeste petitieën werden ingediend door oudere gilden, met een langere geschiedenis in de stad, zijn het na verloop van tijd de nieuwe gilden die voor het grootste aantal petitieën verantwoordelijk zijn. Bovendien is de invloed van de economische en politieke situatie in de stad en omstreken duidelijk zichtbaar in de inhoud van de petitieën. Perioden van aantrekkende markten en grotere kansen op concurrentie maakten dat er meer verzoeken werden ingediend om beschermende maatregelen te nemen. De groei van het aantal gilden leidde tot meer verzoeken om nieuwe regelgeving te bekrachtigen. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw werd bovendien de sociale rol van gilden steeds groter. Er werden gildenbussen opgericht, met als doel om de leden van de gilden en hun naasten bij te staan in moeilijke tijden. Dit is terug te zien in de aantallen petitieën met sociale thema's die zijn ingediend om de kwesties aan te kaarten, en de verzoeken om bekrachtiging om de bijbehorende regelgeving vast te leggen. De betekenissen van de petitieën is dus in der tijd veranderd, doordat het gebruik door de eeuwen heen ook is veranderd.

Echter ondanks deze ontwikkelingen en veranderingen, is er ook sprake van een constante. Het gebruik van de petitieën als instrument om wensen van de gilden kenbaar te maken bij het stadsbestuur blijft ondanks wisselende omstandigheden een sterk gebruik. Ongeacht het feit dat nieuwe gilden hun intreden doen, en dat gilden in de loop der tijd andere behoeften blijken te krijgen, blijven gilden petitieën indienen. Dat zij gebruik blijven maken van de petitieën als instrumenten

om hun doelen te bereiken is te verklaren door naar de resultaten te kijken die er geboekt werden. Van de petitie's die in dit onderzoek zijn meegenomen is een deel voorzien van apostilles die aangeven wat er aangaande de inhoud van de petitie's door het stadsbestuur is besloten. Van de petitie's die voorzien zijn van een apostille, blijkt dat in de zeventiende eeuw 88% procent is overgenomen. In de achttiende eeuw is dit aandeel met 87,5% op hetzelfde niveau te zijn gebleven. Dat betekent dat, ondanks verschillende omstandigheden, de waarde van petitie's groot is gebleven omdat gilden er op een effectieve manier hun behoeften mee konden verwezenlijken. Het feit dat de inhoud van bijna negen op de tien petitie's werd overgenomen betekent dat er grote werking van de petitie's uitging. De beslissingen ten aanzien van de petitie's plaats vonden bovendien in een politieke omgeving plaats. Op basis van hiervan kan dan ook gesteld worden dat gilden in Utrecht in de zeventiende en achttiende eeuw weldegelijk politieke invloed wisten uit te oefenen door petitie's in te dienen bij het stadsbestuur. Belangrijke factoren die bepalend zijn geweest voor de manier waarop de onderzochte petitie's zijn gebruikt, zijn de lokale omstandigheden zoals toenemende of afnemende handel en export, en de autoriteit die het stadsbestuur vormde. Dit betekent dat de opbrengsten van dit onderzoek dan ook primair gelden voor de onderzochte casus. Het is aannemelijk dat gilden in sommige andere steden, omstreeks dezelfde tijd, vergelijkbare posities binnen een stad hebben aangenomen. Toch kunnen de opbrengsten van dit onderzoek, vanwege de invloed van lokale omstandigheden, niet domweg worden gebruikt als uitgangspunt voor ontwikkelingen in andere steden.

De uitkomst van dit onderzoek bouwt voort op een debat over de vraag of de politieke rol van gilden sinds de zestiende eeuw was uitgespeeld. Een bestaand idee dat eerder geschetst is, is dat de gilden na de zestiende eeuw verworden zijn tot economische en sociale instituties, die geen politieke rol meer speelden.⁶⁹ De bevindingen van dit onderzoek gaan hier echter tegenin, en sluiten daarentegen beter aan bij het beeld dat gilden in de vroegmoderne tijd, ondanks de fysieke scheiding tussen de gilden en het stadsbestuur en het verlies van de directe invloed van gilden bij de aanstelling van het stadsbestuur, niet volledig van het politieke leven waren afgesloten. Voor besluiten over maatregelen was een afhankelijkheid ontstaan van een bestuur waar geen directe invloed op was, maar in de praktijk was er ruimte voor gilden om de belangen te behartigen middels petitie's en was er een aanzienlijke kans dat verzoeken werden voldaan of voorstellen (letterlijk) overgenomen.⁷⁰ De petitie's die werden ingediend hadden weliswaar betrekking op de handel en arbeidsomstandigheden, het optimaliseren van de economische omstandigheden vormde voor de gilden dan ook het voornaamste doel. Om dit te bereiken was politiek (in de vorm van het

⁶⁹ Rommes, 'De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800', 464.

⁷⁰ Prak, *Craft Guilds in North-Western Europe (England, France, Low Countries)* (Utrecht, 2006) 8.

stadsbestuur) voor de gilden wel verworden tot een zeer voornaam middel. En in deze verhouding tussen gilden en politiek vormde de petitie een uitermate geschikt en doeltreffend instrument.

Nadere beschouwing van het gebruik van petities door gilden in andere steden in dezelfde periode zouden een uitgangspunt kunnen vormen van volgende onderzoeken. Vervolgens zou een vergelijking van Utrecht met andere steden kunnen uitwijzen en onderbouwen of gilden op meer plaatsen dezelfde ontwikkelingen doormaakten, wat inzicht verschaft in het beloop van gilden en collectieven in het algemeen. Ook aan het debat rond de vergelijkingen van historische en contemporaine burgercollectieven wordt met dit onderzoek namelijk een bijdrage geleverd. Dat gilden in de vroegmoderne tijd een zekere invloed behielden in de politiek kan gezien worden als een verschil met huidige collectieven, die bestaan in een maatschappij waar, in het kader van belangenverstrengeling en een afgebakende en onafhankelijke overheid, getracht wordt een strikte scheiding te bewaren met andere partijen. Anderzijds lijkt de manier waarop de gilden in der tijd invloed bleven uitoefenen op het stadsbestuur misschien wel sterk op de manier waarop er tegenwoordig nog altijd geprobeerd wordt om belangen bij de (lokale) overheid te behartigen. Het recht om petities in te dienen 'bij het bevoegde gezag' bestaat nog altijd, hoewel dit niet zondermeer gelijkgetrokken kan worden met het archaïsche petitierecht.⁷¹ Bovendien wordt er tegenwoordig ook nog bij overheden op verschillende manieren gelobbyd door verenigingen en corporaties om de belangen van hun leden over te brengen. Daarentegen is de verhouding tussen gilden en stadsbestuur in de vroegmoderne tijd en lokale overheid en burgercollectief in de tegenwoordige tijd heel verschillend. Waar collectieven zoals gilden, in der tijd regelmatig hun belangen moesten bepleiten en op een bepaalde manier druk moesten uitoefenen op het stadsbestuur, lijkt de overheid nu vaker te trachten een faciliterende rol aan te nemen. Tegenwoordig is er meer sprake van stimulering van (burger)collectieven in het kader van burgerparticipatie en zelfredzaamheid.⁷² De overheid speelt hierin nu een vooraanstaande rol door dikwijls het initiatief te nemen om collectieven te ondersteunen met toegepaste regelgeving en mogelijkheden voor financiële bijstand. Wat dat betreft moet er rekening worden gehouden met grote verschillen wanneer er een vergelijking wordt gemaakt tussen collectieven in de tegenwoordige tijd, en gilden in de vroegmoderne tijd. Mogelijk doet de toename van verenigde burgers, die zichzelf organiseren om buiten het aanbod van de huidige markt en de overheid om in de eigen behoefte te voorzien, denken aan collectieven met vergelijkbare doelen in het verleden. De huidige omstandigheden, waaronder de opstelling van de overheid en de verhoudingen met burgercollectieven die daaruit voortvloeien, zijn echter moeilijk te vergelijken met het verleden.

⁷¹ Art. 5, Gw., <http://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/2008-07-15> (15 juni 2017).

⁷² De Moor, *Homo cooperans*, 9-10.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

HUA (Het Utrechts Archief), Archieven, bewaard bij het stadsbestuur van Utrecht, behorende aan de stad ('Bewaarde archieven I'), (Toegangsnr. 708), inventarisnr.:

25
26
27
28
44
71
110
120

HUA, Stadsarchief 1577-1795, secretarie (Toegangsnr. 702-1), inventarisnr.:

466
467
323
469
466
327
467

Art. 5, Gw., <http://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/2008-07-15> (15 juni 2017).

St. Eloyengasthuis, 'Utrechts' Smede Gildt', <http://www.sinteloyengasthuis.nl/smedegildt.htm> (13 mei 2017).

St. Eloyengasthuis, 'Doelstelling', <http://www.sinteloyengasthuis.nl/doelstelling.htm> (13 mei 2017).

Secundaire literatuur

Boone, M. en M. Prak, 'Rulers, patricians and burghers: the great and the little tradition of urban revolt in the Low Countries' in K. Davids en J. Lucassen (red.), *A Miracle mirrored, The Dutch republic in European perspective* (Cambridge, 1995) 99-134.

Brake, W. te, 'Popular Politics and the Dutch Patriot Revolution' in *Theory and Society* vol. 14 (1985) 2, 199-222.

Dorren, G., 'Stadsbestuur en ambachtsgilden in Haarlem in de zeventiende eeuw' in C. Lesger en L. Noordgraaf (red.), *Ondernemers & Bestuurders, Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 129-139.

Lesger, C. en L. Noordgraaf (red.), *Ondernemers & bestuurders, Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999).

Lis, C. en H. Soly, 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15de- 18de eeuw' in C. Lis en H. Soly (red.), *Werelden van verschil, Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 11-42.

Lourens P. en J. Lucassen, 'De oprichting en ontwikkeling van ambachtsgilden in Nederland (13de- 19de eeuw)' in C. Lis en H. Soly (red.), *Werelden van verschil, Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 43-77.

- Lucassen, J., T. de Moor en J. Luiten van Zanden, *The Return of the Guilds: Towards a Global History of the Guilds in Pre-industrial Times* (Cambridge, 2008).
- Lucassen, J. en M. Prak, 'Guilds and Society in the Dutch Republic (16th-18th centuries)' in S. Epstein, H. Haupt, C. Poni en H. Soly (red.), *Guilds, economy and society* (Madrid, 1998) 63-78.
- Moor, T. de, *Eendracht maakt macht. De rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving* (Leiden, 2010).
- Moor, T. de, *Homo cooperans, Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (Utrecht, 2013).
- Nierop, H. van, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic' in P. Blickle (red.), *Resistance, Representation, and Community* (Oxford, 1997) 272-291.
- Prak, M., *Craft Guilds in North-Western Europe (England, France, Low Countries)* (Utrecht, 2006).
- Prak, M., *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud, Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1990).
- Riemsdijk, H., *Geschiedenis der St. Jacobs-kerk* (Leiden).
- Rommes, R. 'De gilden, de manufactuur en het stadsbestuur in Utrecht, ca. 1500-1800' in C. Lesger en L. Noordgraaf (red.), *Ondernemers & Bestuurders, Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 445-464.
- Slokker, N., *Ruggengraat van de stad, De betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818* (Amsterdam, 2010).
- Vijlbrief, I., *Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht* (Amsterdam, 1950).
- Vries, J. de, en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815* (2005).
- Weide, G. van der, *Geven zeer ootmoedelijk te kennen, de politieke invloed van gilden in Utrecht 1700-1813* (Utrecht, 2010).
- Wilmer, C., *De veranderingen in het Utrechtse stadsbeeld van ca. 1570 tot ca. 1620* (1978, Utrecht).